

УДК 821.161.1

Олена ЮРЧУК

кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра українського літературознавства та компаративістики
Житомирського державного університету ім. І. Франка

КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ МИХАЙЛА БУЛГАКОВА

У статті проаналізовано калейдоскоп ідентичностей у романі М. Булгакова «Біла гвардія». Доведено, що в тексті присутні декілька варіантів національної ідентичності: російська, малоросійська й українська, які презентовані різними прошарками суспільства. Носіями російської та малоросійської ідентичності стають військові й інтелектуали, які живуть у «Городі». Українська ідентичність іманентна народу, гетьманату й війську Петлюри. Вона існує за межами міста-раю або є частиною «Іншості», що завойовує «Город».

Українські студії над творчістю Михайла Булгакова демонструють досить обережне ставлення до «української / київської теми» у його текстах. Загалом вона обертається навколо булгаковського виняткового розуміння Києва. Російські дослідження пропонують однозначне прочитання творів письменника в російській системі координат. Варто згадати праці російських та українських булгакознавців О. Алексєєвої, Ф. Балонова, І. Галінської, В. Лосева, В. Немцева, М. Петровського, М. Чудакової, Л. Яновської та інших.

У пропонованому дослідженні окреслимо особливу стратегію репрезентації України в творчості Михайла Булгакова як представника імперської російської ідеології. У його текстах (насамперед «Дні Турбіних», «Біла гвардія») топос «України» (національно-маргінальна Малоросія або екзотичний край «диких» людей) протиставлено топосу «Город» / Київ («Русь» або Росія).

Російська ідентичність базована на тезі «Киев – мать городов русских» («Господа офицеры, вся надежда Города на вас. Оправдайте доверие гибнущей матери городов русских...»¹), тому збіг українського та російського наявний у межах чітко окресленої території – «Город». Вона презентує два варіанти уявлень про Київ: місто-рай та межова територія.

Архетип міста-раю розкривається в контексті зображення апокаліптичного революційного часу, в якому місто мислимо як російський Єрусалим. Біблійний концепт «саду» підсилює образ міста-раю: «Сады стояли безмолвные и спокойные, отягченные белым, нетронутым снегом. И было садов в Городе так много, как ни в одном городе мира. Они раскинулись повсюду огромными пятнами, с аллеями, каштанами, оврагами, кленами и липами»².

Наділяє Михайло Булгаков Київ і особливою місією. Він стає прихистком для російської інтелігенції та плацдармом для нових політичних зрушень:

¹ Булгаков М. А. Белая гвардия / В огне кольце. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 698 с. – С. 204.

² Ibidem, С. 230.

«Порт'єра раздвинулась, и в зал вошел наш государь. Он сказал: „Поезжайте, господа офицеры, на Украину и формируйте ваши части. Когда же настанет момент, я лично стану во главе армии и поведу ее в сердце России – в Москву“, – и прослезился»³.

Розуміє автор Київ і як російський межовий простір, що темпорально відділяє сучасне (революційно-більшовицьке) й минуле (монархічне). Топос українського міста в цьому контексті пов'язаний із ідеєю єдності українського та російського. Символічними образами є мости через Дніпро, що визначають траєкторію руху «Київ – Москва»: «Зимой крест сиял в черной гуще небес и холодно и спокойно царил над темными пологими далями московского берега, от которого были перекинута два громадных моста. Один цепной, тяжкий, Николаевский, ведущий в слободку, на том берегу, другой – высоченный, стреловидный, по которому прибегали поезда оттуда, где очень, очень далеко сидела, раскинув свою пеструю шапку, таинственная Москва»⁴.

У романі присутня й маргінально-національна ідентичність – малоросійство. Вона оприявнюється не стільки в номінуванні України Малоросією (хоч і це має місце в тексті – зі слів Турбіна: «Не только Петлюры бы духу не было в Малороссии...»⁵), скільки свідомістю героїв. Малоросійство виринає у багаторазовому підкресленні потреби формування на території «Города» російського війська. Турбін закидає гетьману запізниле прагнення створити російську армію, що могла би врятувати Росію: «Кто запретил формирование русской армии? Гетман. А теперь, когда ухватило кота поперек живота, так начали формировать русскую армию? »⁶. Найперше бачимо в мовленні Турбіна (як і більшості героїв) мішанину ідентичностей: він живе на території Києва (український код), закликає формувати російську армію з київських військових (подвійний код), бажає рятувати Російську імперію (російський код).

Українська ідентичність у романі існує в контексті опозиції Київ – Україна, що прочитується як опозиція Росія – Україна. Михайло Булгаков місто-рай Київ протиставляє території поза ним – Україні. Якщо в «райському» / російському / малоросійському місті живуть розгублені, але здебільшого благородні герої-інтелігенти, які намагаються пристосуватися до швидкоплинних подій революції, то поза Києвом перебуває Україна, населена «дикими людьми»: «Это же совершенно дикие звери»⁷.

Український світ в очах героїв не тільки дикий, а й диявольський. У романі булгаковська київська дияволиада розпочинається зі входження військ Петлюри до Києва. Письменник пропонує ланцюг подій: спочатку у відьомському місці – Лиса гора – відбувається вбивство, потім з-під ув'язнення звільняють Петлюру, й пізніше він захоплює «Город». Таке комбінування фактів провокує розуміння українського як бісівського, дикого й неконтрольованого: «– Петлюра, это так дико... В сущности, совершенно пропущая страна...»⁸.

Унесення українського в диявольсько-агресивний контекст (українці – люди-звірі) перетворює петлюрівську історію української незалежності на фарс-гру. Вагомою частиною цієї гри є лицедійство / ошуканство, пов'язане з «пошуком» справжнього Петлюри: «Маня, глянь, глянь... Сам Петлюра, глянь, на серой. Какой красавец... – Что вы, мадам, це полковник. – Ах, неужели? А где же Петлюра? – Петлюра во дворце принимает французских послов с Одессы. – Что вы, добродию, сдурели? Яких послов? – Петлюра, Петр Васильевич, говорят (шепотом), в Париже...»⁹). Маскарад «Петлюр» має й власне авторський варіант. У авторській рецепції індивідуальне «я»

³ Ibidem, С. 223.

⁴ Ibidem, С. 231.

⁵ Ibidem, С. 222.

⁶ Ibidem, С. 221.

⁷ Ibidem, С. 236.

⁸ Ibidem, С. 232.

⁹ Ibidem, С. 240.

українського політика замінюється колективним «ми» – народ: «...И было другое – лютая ненависть. Было четыреста тысяч немцев, а вокруг них четырежды сорок раз четыреста тысяч мужиков с сердцами, горящими неутоленной злобой»¹⁰. Однак маскарад Петлюрівських масок, як і сама фарс-гра в незалежність, закінчується констатацією: «– Ну, так вот что я вам скажу: не было. Не было! Не было этого Симона вовсе на свете. Ни турка, ни гитары под кованым фонарем на Бронной, ни земского союза... ни черта. Просто миф, порожденный на Украине в тумане страшного восемнадцатого года»¹¹.

Українська ідентичність іманентна для народу, Гетьманату, військ Петлюри. Вона побутує поза містом-раєм або є його частиною як агресивна «Іншість», що завойовує «Город». Зауважимо, що українська ідентичність у романі існує як частина гри-фарсу, коли її учасники, з одного боку, одягають український військовий одяг (Гетьманат Скоропадського), говорять українською мовою, вживаючи звертання, що відсилають нас до козацького минулого (військо Петлюри), з іншого – роблять все це, не відкидаючи російського контексту. Військові з Гетьманата обурюються потребою говорити не російською мовою: «– Сволочь он, – с ненавистью продолжал Турбин, – ведь он же сам не говорит на этом языке! А? Я позавчера спрашиваю этого каналью, доктора Курицкого, он, извольте ли видеть, разучился говорить по-русски с ноября прошлого года»¹², петлюрівці змішують українські та російські лексеми: «–Пан сотник, це не тот документ!.. Позвольте...»¹³. Гра-фарс із амбівалентною національною настановою спричинює знецінення українського коду, формує маскарадний / несерйозний контекст спроб української незалежності.

Отже, на прикладі творчості Михайла Булгакова доведено, що у текстах російських письменників, для яких українська територія «своя» земля, амбівалентно осмислюється топос «Україна». М. Булгаков, життя якого пов'язане з м. Києвом, у творах «Дні Турбіних», «Біла гвардія» створює калейдоскоп ідентичностей, розділяючи «Город» (російська ідентичність) та місце поза ним – земля, заселена «дикими людьми» (українська ідентичність).

Olena Jurczuk. Konflikt identyczności w świecie artystycznym Michajła Bułhakowa.

W artykule przeanalizowano kalejdoskop identyczności w powieści M. Bułhakowa „Biała gwardia”. Udowodniono, że w tekście są obecne kilka wariantów identyczności narodowej: rosyjska, małorosyjska i ukraińska, które są zaprezentowane przez różne warstwy społeczeństwa. Nosicielami identyczności rosyjskiej i małorosyjskiej są wojskowi i intelektualisci, które żyją w „Mieście”. Identyczność ukraińska jest immanentna narodowi, hetmanatowi i wojsku Petlury. Ona istnieje poza zasięgiem miasta-raju albo jest częścią „Inności”, zdobywającej „Miasto”.

Olena Yurchuk. The Conflict of Identity in Myhailo Bulhakov Artistic Work.

In the article has been explored the kaleidoscope of identities in the novel by Mikhail Bulgakov «White Guards». In the text we can see few national identities: Russian, Little Russian, Ukrainian, which are representative of the diverse population. Native Russian and Little Russian identity are military and intellectuals who inhabit the «City». Ukrainian identity is immanent to people, hetmanate, and army of Petlyura. It exists outside the city of paradise, or is it part of aggressive «Otherness» which conquering the «City».

¹⁰ Ibibem, С. 242.

¹¹ Ibibem, С. 242.

¹² Ibibem, С. 221.

¹³ Ibibem, С. 300.